

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Буланової-Дувалко Людмили Федорівни
“ ФЕНОМЕН ФЕМІННОСТІ У СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ”,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.04 – Філософська антропологія, філософія культури

Актуальність обраної теми та новизна.

Тематика тлумачення концептів фемінного та маскулінного у мистецькому дискурсі є надзвичайно популярною серед дослідників і дисертантка звертає на це увагу, обґрунтовуючи актуальність дослідження феномену фемінності, як продукту панівного культурного дискурсу. Сучасні соціокультурні трансформації пред'являють особливі вимоги до зміни гендерних стереотипів у домогосподарстві, материнстві, рекламі та тілесних практиках. Свідченням важливості та актуальності тематики є часте внесення змін до законодавства України у сфері реклами та кіноіндустрії, прийняття Стандартів недискримінаційної реклами за ознакою статі, що були підтримані більшістю фахових асоціацій.

Несподіване поєднання традиції і новації в культурі українського сьогодення, як то виступи Ради церков проти ратифікації Стамбульської конвенції, покликаної захищати жінок від насильства, і одночасна поява служителя церкви на показі жіночої моди та у фітнес-клубі, потребує осмислення нових конфігурацій та моделей жіночості, що виникають у сучасному українському суспільстві.

Жіночність як феномен культури та жіночий екзистенційний досвід, доволі часто поставав предметом філософської рефлексії, тож дисертантка мала багатий матеріал для аналізу. Роботи, присвячені гендерним аспектам візуальної культури, дуже численні і фактично у кожній країні пострадянського інформаційного простору є наукові праці з репрезентації фемінності у практиках культури повсякденності. Справедливим, на нашу думку, є твердження про недостатню вивченість фемінних аспектів простору мистецтва. На відміну від переважної більшості дослідників, авторка розглянула феномен фемінності у сучасній культурі у категоріях «фемінного» та «феміністичного», а не традиційної дихотомії маскулінное – фемінне і довела концептуальну нетотожність цих понять та культурно-історичну кореляцію між ними. Варто також відмітити, що авторка

не обійшла увагою проблему економічної експлуатації у процесі створення феномену жінки.

Теоретики європейського, американського фемінізму та вітчизняні дослідниці доволі давно дійшли висновку, що створення жінки може бути процесом спотворення людини. На нашу думку, не потребує чергового доведення *соціальна сконструйованість феномену фемінності* (с.17), достатньо було послатися на проаналізовані у дисертації роботи. Проте, вперше в Україні у формі дисертаційної роботи через призму культурних практик та мистецьких творів було об'єднано у концептуальне дослідження такі складові феномену фемінності як нормативна гетеросексуальність, конвенційна привабливість, лукізм, б'ютифікація, ідеалізація досвіду материнства та гендерний розподіл домашньої праці.

Методологія дослідження та обґрунтованість результатів.

Предмет і об'єкт традиційні для феноменологічного підходу до аналізу культурних та мистецьких практик.

Дещо завеликий список завдань відповідає широті поставленої мети. Найкраще виконані завдання з дослідження особливостей вивчення культурної проблематики фемінності у дискурсі психоаналітичної філософії та психоаналітичного фемінізму і розгляд концепції жіночості у перспективі екзистенціально-феноменологічної та феміністично-феноменологічної методологій. На нашу думку, дещо амбітним завдання - сформулювати вихідні положення культурно-філософської концепції жіночості у перспективі феміністичної філософії.

Добре обґрунтовані теоретико-методологічні засади культурно-філософського дослідження феномену жіночості. Авторкою вдало застосовані методи контент-аналізу та контекстуальної інтерпретації художніх творів для виявлення основних тематичних спрямувань та сюжетних тенденцій у практиках візуальної культури ХХ та ХХІ століть. Присутній критичний аналіз значного масиву робіт для порівняння екзистенціально-феноменологічного методу та психоаналітичної методології, особливо її феміністично орієнтованого напрямку.

Варто відзначити сміливість авторки у висновках, що суперечать патріархальній парадигмі традиційної філософії. Зокрема дисертантка доводить, що *нормалізовані моделі материнства, є нічим іншим як репресивним симулякром, механізмом соціального контролю та обмеження свободи вибору у питанні дітонародження, яке*

розглядається як єдине і найважливіше покликання у житті жінки (с. 162). У своїй роботі Л. Буланова-Дувалко в результаті критичного огляду філософських праць, візуальних та тілесних практик переконливо продемонструвала вади андроцентричних підходів, що розглядають чоловічий досвід в якості універсального та нормативного.

Відзначимо, що дисертантка сумлінно опрацювала близько ста англomовних джерел. Хоча, твердження, про те що *методологія феміністичної феноменології та феноменологічного фемінізму* (с. 17) *маловідомі вітчизняній гуманітаристиці* викликає сумніви, ознайомлення з дисертацією Л. Буланової-Дувалко дає всі підстави вважати, що здійснений у роботі аналіз є сходинкою у процесі послідовного та систематичного розвінчування міфів щодо природи маскулінності та фемінності.

Докладний розгляд останніх робіт, вдалий вибір методології та обґрунтовані висновки, на жаль, не завжди доповнюються синтезом нових ідей. Ідей, що фактично лежать на поверхні. Так авторка дійшла висновку, що *«основною інтенцією художніх творів, які взаємодіють із регулами на рівні сюжету, досвіду, матеріалу чи проблеми, є особиста зустріч із тим, що маркується як огидне, виключене з метою переосмислення та переозначування як даного фізіологічного процесу, так і фемінного загалом»*(с. 189) і не пов'язала цю проблему із рекламою жіночих гігієнічних засобів. Хоча можливо, це зумовлено обмеженим обсягом роботи. Загалом же, винесені на захист положення та висновки достатньо теоретично обґрунтовані.

Обсяг, структура та оформлення.

Основний текст дисертації становить приблизно 9 авторських аркушів, що за обсягом та оформленням відповідають вимогам, установленим МОН для суспільних і гуманітарних наук.

Робота написана гарною зрозумілою і не переобтяженою запозиченими термінами мовою. Варто відмітити правильне застосування термінологічно-понятійного апарату сучасного фемінізму. Вільне оперування термінологією з урахуванням тонкощів, відтінків семантики, етимології терміноформ свідчить про високий рівень професійної компетентності авторки. Дисертантка влучно підмітила і продемонструвала втрату суті проблеми у разі невдалого перекладу. *«російськомовний переклад «Феноменології сприйняття» (1999) нівелює імперативне зазначення статі у цьому фрагменті тексту»* с. 44).

Окрасою дисертаційного тексту є вживання фемінітивів: авторка, дослідниця, філософиня, мисткиня тощо. Це є свідченням певного зв'язку теорії із практикою, адже до вербалізації феміністичних концептів зобов'язує тематика дослідження, яке пов'язане із способами відтворення уявлень про жіноче і чоловіче в культурі.

Варто відмітити використання Л. Булановою-Дувалко інформаційних технологій для оформлення гуманітарної роботи. Список використаних джерел та літератури автоматично пронумерований, а всі посилання у тексті наведені у вигляді перехресних посилань, що значно полегшує процес рецензування. Правильно наведені гіперпосилання на електронні ресурси – працюючі у режимах доступу. Винятком є відсутність гіперпосилання на вітчизняний інтернет-портал «Рагу.лі» <https://ragu.li/>, але доступ до блогу цього порталу міг бути обмежений з міркувань приватності.

Структура роботи традиційна для дисертаційних робіт, характеризується єдністю змісту і відповідає меті дослідження. Розділи збалансовані за обсягом, у кінці кожного розділу є висновки зі стислим викладенням отриманих результатів. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Характеристика змісту дисертаційної роботи.

Тематика дослідження цілком відповідає Паспорту спеціальності 09.00.04 – філософська антропологія і філософія культури. Історичні і сучасні культурні форми фемінності та закономірності їх існування авторка розглядає на багатому матеріалі. Роботи з етнографії, історії та соціальної психології розглядаються у контексті світоглядних та семіотичних характеристик світової та вітчизняної культури.

Особливо вдалим є звернення до психоаналітичної теорії материнського, що відкриває такі виміри осмислення реалізацій фемінності у рекламному дискурсі харчових продуктів як відгомін сексуальних потягів, що виникають від час проходження дитиною оральної стадії психосексуального розвитку, за З. Фройдом, та обіцянка повернення до фігури матері, втраченої при переході символічного ладу, за Ю. Кристевою.

Добрим, на нашу думку є те, що дисертантка не відділяє українську рекламу від європейської та американської, що обумовлене гендерованістю глобального інформаційного простору. Проте констатація та огляд гендерних стереотипів не дуже продуктивні для аналітики. Більшість попередників описали, зафіксували та класифікували гендерні аспекти реклами різних періодів. На нашу думку, на цьому

багатому рекламному матеріалі можна було відслідкувати динаміку особливостей сучасного українського рекламного простору після подій 2013-2014 років.

Окрасою дослідження є гендерний та естетичний аналіз арт-практик і мистецьких творів. Дисертантка виокремлює українські національні особливості фемінного у дослідженні зв'язків між різними типами дискурсів традиційної та популярної культури у декоративно-прикладному мистецтві та візуалізації примусового характеру суспільних очікувань щодо материнства.

Згаданий у роботі принцип інтерсекційності аналітично продуктивний для аналізу питань естетики фемінності та феміністичної естетики. У цьому контексті як приклад творення нового типу естетики тіла у інтерсекційній перспективі доцільно було б проаналізувати естетику жіночого тіла з вадами розвитку, зокрема еротичну фотосесію параолімпіадниці українського походження Оксани Мастерс (O. Masters).

Обґрунтованим у роботі є вибір хронологічного періоду трансформацій фемінності західноєвропейської, американської та радянської візуальних культур: від Другої Світової війни до сьогодення (с. 99, с. 137, с. 145, с. 192). Проте для дослідження репрезентації феномену фемінності наводяться цитати з робіт О. Коллонтай і філософів Античності, розглядається материнство у ціннісних орієнтирах традиційної української культури 19 століття, американський кінематограф, картини Рембрандта та модерні феміністичні інсталяції. Така, на перший погляд, розосередженість, на нашу думку, покликана продемонструвати абсурдність пошуку нормальної фемінності у культурі, адже, як правильно підмітила дисертантка, навіть материнство *«не можна вважати універсальним тілесним досвідом усього жіноцтва»* (с. 45).

У підрозділі 3.3. авторка розглядає телешоу, що створюють позитивний та оптимістичний образ естетичної хірургії і водночас поширюють викривлене уявлення про нормативну тілесність жінок. На нашу думку, для з'ясування меж нормалізації косметичної хірургії варто було б додати аналіз популярного медико-естетичного шоу «Я соромлюсь свого тіла».

Загалом, робота є цілісною і має логіку дослідження, а звернення авторки до аналізу різних сфер буття, мистецтва, традицій, повсякденних практик як феноменів культури робить роботу власне філософською.

Цілком очевидно, що авторка виявила глибокий інтерес до наукової царини, яку досліджувала; самостійність у проведенні наукових пошуків, застосуванні методів

дослідження, інтерпретації отриманих даних. У тексті присутня особлива чутливість авторки до досліджуваної тематики: «*феноменологічна методологія є надзвичайно придатною для аналізу маргіналізованих, невидимих, нон-нормативних та пригнічених видів тілесного досвіду*» (с. 62).

Значущість одержаних результатів.

Робота містить ряд положень важливих, на нашу думку, для розвитку гендерних досліджень та суспільної практики.

Авторка зазначає необхідність переосмислення та змін характеру батьківських стосунків із дитиною в умовах патріархату. Важливим для суспільної практики є також, здійснене у роботі переосмислення іконографії материнства. Зокрема, значущим для гендерних аспектів сталого розвитку є висновок про стигматизацію самотніх матерів, у сучасному українському масмедійному дискурсі та обнадійливі прогресивні тенденції нормалізації у сприйнятті такої форми материнства (с. 167-168).

У роботі дисертантка зафіксувала поширення практики сексуалізації дитинства у просторі моди та дорослішання дітей (KGOY – «Kids Getting Older Younger»). Такі результати досліджень підтверджують прогнози українських науковців та підкріплюють позиції гендерної аналітики.

У розділі Гендерні виміри візуальної культури ХХ століття, досліджуючи еволюцію дискурсу фемінності у рекламі, Л. Буланова-Дувалко розкриває значний емансипуючий потенціал моди та реклами для репрезентації власної індивідуальності та ствердження свого унікального стилю. Оцінюючи ступінь обґрунтованості та достовірності цих наукових положень висновків і результатів, слід зазначити можливість застосування положень дисертації у роботі комісій, експертних та робочих груп, зокрема Індустріального Гендерного Комітету з Реклами.

Значний масив опрацьованих зразків візуальної культури спонукає до створення за результатами роботи інсталяцій, презентацій, відеороликів дистанційних навчальних курсів та фільмів.

Дискусійні положення та зауваження до поданої дисертаційної роботи.

Загальна позитивна оцінка дисертаційного дослідження не знімає ряду зауважень і побажань. Зокрема:

1. У роботі не уніфіковані формати написання прізвищ: *Pima Felckі, Brand P.Z., Korsmeyer C., A. M. Янг та Айріс Меріон Янг., Тьомкіна А. А. , Жеребкін С., Гуссерль.*

Можливо таке порушення догматичності академічного канону було проявом феміністичного письма, адже і досі точаться дискусії довкола зазначення у текстах по-батькові авторів, а Белл Хукс через написання свого псевдоніму маленькими літерами показувала, що вона одна з багатьох дискримінованих жінок.

Іноді різне написання зустрічається на одній сторінці і здебільшого позитивно впливає на сприйняття тексту. Проте ця формальність може впливати на зміст роботи. Наприклад, на сторінці 113 читаємо: *«Копиця представляє різні моделі жіночої сексуальної поведінки»*, мова йде про мисткиню Аліну Копицю.

Також, оскільки транскрипція імен та прізвищ багатьох, згаданих у роботі, авторок неоднозначна (Ходоров та Дінерстейн, Сандра Ліпсиц Бем, Арлі Хохшильд, Кімберлі Крімшоу), варто було б при першому вживанні у тексті додати їх прізвища латиницею.

2. Хоча дисертантка поставила собі за мету відійти від розгляду фемінного у межах опозиції маскулінному, вважаємо за необхідне при аналізі синкретизму фемінності та тіла у візуальній культурі, звернути увагу також на рекламні відеоролики, що експлуатують чоловічу сексуальність та оголеність. Збільшення кількості такої телереклами складно не помітити у сучасному українському інформаційному просторі: реклама десерту “Бонжур” (2007р., 2009 р.), фасадного покриття “Баукрафт” (2017 р.), мережі магазинів «“PROSTOR” - Простір твоїх бажань» (2017 р.), та мінеральної води “Карпатська Джерельна”(2015, 2017 р.р.).

3. Можуть бути приводом для дискусії деякі формулювання стосовно феномену фемінності в українській традиційній культурі. У контексті дослідження етнокультурного впливу на фемінність дисертантка оминула характерний зв'язок між сексуальною активністю українських дівчат та жіночою роботою: прядивом, вишиванням, іншими формами рукоділля. Навіть побіжний огляд етнографічного аналізу практик досвіток та вечорниць вказує обмеженість висновку про прищеплення українським дівчатам та жінкам таких навичок нормативної фемінності як уважність, добропристойність, терплячість та старанність через фізичний досвід багатогодинних вправлянь у рукоділлі, що сприяє формуванню сталих стереотипів фемінності (с. 110, с. 197-198).

Не підкріплене посиланнями також твердження про *«український матриархат»*, *«що активно культивується у сучасному українському культурному дискурсі»* (с. 193).

У тексті роботи відсутні посилання на таку реактуалізацію міфу, але багато прикладів сучасного культурного прищеплення патріархальної нормативної фемінності.

4. У роботі чудово підібрано перелік живописних творів, у яких митці звертались до репрезентацій «традиційного» досвіду жіночого буття, вдало вибрані цитати з Біблії про гендерний розподіл праці, проте не достатньо досліджений вплив релігій на формування традиційної фемінності та її репрезентацій. Зокрема, звернення до Ісламу у практиках обмеження жіночого одягу та життєвого простору жінок, на нашу думку, значно прикрасило б роботу.

Висловлені зауваження не знижують наукової цінності дисертаційного дослідження. Зміст дисертації показує, що рецензована робота є самостійним, оригінальним, виконаним на високому рівні філософським дослідженням і свідчить про професійну компетентність авторки.

Загальний висновок щодо відповідності встановленим вимогам.
Дисертаційна робота "Феномен фемінності у сучасній культурі", заслуговує позитивної оцінки, відповідає основним вимогам чинного «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», зокрема п. 9, 11 та 12, а її авторка. Буланова-Дувалко Людмила Федорівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 - філософська антропологія, філософія культури.

Офіційний опонент:
кандидат філософських наук, доцент
доцент кафедри філософії
Національного технічного університету України
"Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського"

 Ю.В. Стребкова

Підпис Стребкової Юлії Віталіївни засвідчую:
Вчений секретар НТУУ "КПІ ім. І. Сікорського" А.А. Мельниченко

_____ «18» _____

